

กรมสรรพากรนอก กรมโลหกิจ และกรมป่าไม้ในกระทรวงมหาดไทย

กระทรวงมหาดไทยในสมัยที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงษาภาณุพงศาพรังดำรงตำแหน่งเสนาบดีอยู่นั้นมีขอบเขตแห่งอำนาจหน้าที่อย่างกว้างขวาง คือไม่เพียงแต่มีอำนาจหน้าที่ในการจัดการปกครองแต่อย่างเดียวยุ่เท่านั้น กิจการใดที่สำคัญและที่กระทรวงอื่นยังไม่สามารถจะจัดดำเนินการได้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงมอบให้กระทรวงมหาดไทยเป็นผู้ดำเนินการหรือทรงให้อยู่ในสังกัดของกระทรวงมหาดไทยก่อน จนกว่ากระทรวงอื่น ๆ จะสามารถรับโอนหน้าที่เหล่านั้นคืนไปได้ในเวลาต่อมา เช่นกรมสรรพากรนอก กรมโลหกิจ และกรมป่าไม้ ซึ่งเคยอยู่ในสังกัดของกระทรวงมหาดไทยมาเป็นเวลานาน และในฐานะที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงษาภาณุพงศาพรังเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย พระองค์ท่านจึงได้ทรงบังคับบัญชากรมต่าง ๆ ที่กล่าวมาควย และอาจกล่าวได้ว่าพระองค์ท่านได้ทรงวางรากฐาน และทรงนำความเจริญมาสู่กิจการหรือกรมนั้น ๆ เป็นอย่างมาก จึงสมควรที่จะนำมากล่าวเพื่อแสดงให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ชัดว่า พระองค์ท่านทรงเป็นอัจฉริยบุคคลซึ่งทรงพระปรีชาสามารถในกิจการทุกอย่างอย่างนาพิศวง

กรมสรรพากรนอก

จากหลักฐานต่าง ๆ ทั้งของไทยและของต่างประเทศเท่าที่มีอยู่ในเวลานี้ปรากฏว่า ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประเทศไทยได้รับผลประโยชน์ที่สำคัญ ๓ ทางด้วยกันคือ (๑) ผลประโยชน์จากส่วยสาอากรหรือส่วยสัดพัฒนากร อันจำแนกได้เป็น ๔ ชนิด ได้แก่ จังกอบ ฤชาอากร และส่วย (๒) รายได้จากการซื้อขายในพระคลังสินค้า และ (๓) รายได้ อันเกิดจากการค้าขายกับต่างประเทศ ได้แก่การที่รัฐบาลแต่งเรือส่งสินค้าออกไป

ขายยังประเทศต่าง ๆ แล้วซื้อสินค้าจากประเทศนั้น ๆ บรรทุกกลับมาขายให้กับพระคลัง
สินค้าอีกทีหนึ่ง^๑

ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ ได้มีการแก้ไขวิธีการเก็บผลประโยชน์ของ
แผ่นดินหลายอย่าง ทั้งนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้
ทรงให้เหตุผลไว้ว่า "เหตุควยเมื่อในรัชกาลที่ ๒ ผลประโยชน์แผ่นดินได้ไม่พอจ่าย
ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๓ มีศึกสงครามจำเป็นต้องการเงินใช้ราชการมากกว่าแต่ก่อน
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชดำริจัดการพื้นวิธีเก็บเงิน
ผลประโยชน์แผ่นดิน การที่ทรงจัดนั้นคือ แก้ไขวิธีเก็บภาษีอากรเดิม.... นอกจาก
แก้ไขวิธีเก็บยังได้ทรงตั้งภาษีใหม่ขึ้นหลายอย่าง"^๒ ภาษีอากรที่ได้ตั้งขึ้นใหม่ใน
รัชกาลที่ ๓ มีถึง ๓๘ อย่าง ดังปรากฏรายละเอียดอยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดาร
กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์^๓

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ การทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและ
การค้ากับต่างประเทศมีผลให้รัฐบาลไทยของหาวิธีเพิ่มรายได้ของแผ่นดินขึ้นอีก
เพราะสนธิสัญญาเหล่านั้นได้กำหนดอัตราภาษีขาเข้าไว้ตายตัว และรัฐบาลไทยยังต้อง
เลิกกิจการพระคลังสินค้าลงควย เพื่อเปิดโอกาสให้ชาวต่างประเทศได้ซื้อขายกับ
คนไทยอย่างยุติธรรม โดยไม่ต้องผ่านพระคลังสินค้าซึ่งเป็นเสมือนคนกลาง เพราะ
ฉะนั้นถึงแม้ว่าการค้าขายกับต่างประเทศจะเจริญขึ้นมากกว่ากาลก่อน แต่รายได้
ของประเทศกลับลดลง "รัฐบาลจำต้องตั้งภาษีอากรหาผลประโยชน์แผ่นดิน และแบ่ง
ส่วนพระราชทานทดแทนผู้มีบรรดาศักดิ์ ซึ่งขาดตกไปเพราะการทำหนังสือสัญญากับ

^๑ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานภาษีอากรบางอย่าง (พระนคร :
โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖), หน้า ๑

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒

^๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓

พ.ศ. ๒๓๖๓ - ๒๓๘๔ (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๔๘๑), หน้า ๒๖๕ - ๓๖๖

ต่างประเทศ ภาษีอากรซึ่งตั้งขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์แสดงไว้ว่ามี ๑๔ อย่าง.... รวมยอดจำนวนเงินผลประโยชน์แผ่นดินครั้งรัชกาลที่ ๔ ปีหนึ่งประมาณ ๒๖,๘๖๔,๑๐๐ บาท (จำนวนเงินที่ประมาณนี้เป็นตอนต้นรัชกาลที่ ๔ ตามที่สังฆราชปาละแก้ว ใต้อ้อมมา ซึ่งคงจะไม่ห่างไกลกับจำนวนผลประโยชน์แผ่นดินที่เก็บได้เมื่อรัชกาลที่ ๓ นัก)^๔ เพราะฉะนั้นสรุปได้ว่าในระหว่างรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ มีภาษีอากรเพิ่มขึ้นใหม่ถึง ๕๒ อย่าง ทั้งนี้ไม่รวมถึงผลประโยชน์ของแผ่นดินที่เก็บได้อยู่เป็นประจำ คือ ส่วยสัดพัฒนากร และรายได้จากการค้าขายกับต่างประเทศ

เป็นที่น่าสังเกตว่าคำว่า "ภาษีอากร" เพิ่งปรากฏมีขึ้นในรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง เพราะแต่ก่อนเราเรียกลักษณะการเก็บผลประโยชน์แผ่นดินว่า ส่วยสาอากร หรือส่วยสัดพัฒนากร สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงสันนิษฐานเรื่องการใช้คำภาษีอากรไว้ว่า "ดูเหมือนจะเพิ่งปรากฏขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๓ คงมาจากภาษีเงินแต่จิวบูชี่ หมายความว่า สำนักเจ้าพนักงานทำการเก็บผลประโยชน์แผ่นดิน เพราะมาจัดวิธีให้มีผู้ประมูลเงินหลวงรับผูกขาดเก็บผลประโยชน์แผ่นดินขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๓ ใครประมูลได้ก็ใคร่ชื่อว่าเจ้าภาษี คำภาษีแต่เดิมในภาษาไทยใช้แต่หมายความว่าไต่เปรียบเทียบ ดังเช่นกล่าวไว้ว่า สิ่งนี้มีภาษีกว่าสิ่งโน้น ในสมัยโบราณก่อนรัชกาลที่ ๓ ลักษณะเก็บผลประโยชน์แผ่นดินจัดเป็น ๔ อย่าง.... เรียกรวมกันว่า ส่วยสาอากร หรือส่วยสัดพัฒนากร หาได้เรียกภาษีอากรอย่างทุกวันนี้ไม่"^๕

^๔ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานภาษีอากรบางอย่าง, หน้า ๕

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒

สำหรับหน้าที่การเก็บผลประโยชน์แผ่นดินนั้น แยกย้ายกันอยู่หลาย
กรมมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว มีกรมพระคลัง กรมท่า กรมมหาดไทย กรมกลาโหม
และกรมนา เป็นต้น หมายความว่า ผลประโยชน์อันเกี่ยวเนื่องอยู่ในหน้าที่กรมกองใด
กรมกองนั้นก็เป็นผู้เก็บ ไม่ได้เป็นหน้าที่ของกรมพระคลังโดยเฉพาะ^๖ เพราะฉะนั้น
จึงไม่มีระเบียบการคลังที่แน่นอน และก่อให้เกิดการรวบไหลหลายทาง และต่อมาใน
รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา ได้มีการจัดวิธีให้มีประมวลเงินหลวง
รับผูกขาดเก็บผลประโยชน์แผ่นดินขึ้นอีกอย่างหนึ่ง คือใครประมวลได้ ก็ได้ชื่อว่า
เจ้าภาษี มีอำนาจสิทธิขาดในการเก็บภาษีที่ประมวลได้แต่ผู้เดียว นอกจากเจ้าภาษี
แล้ว ก็มีนายอากรรับประมวลทำอากรผลประโยชน์ในกิจการประเภทที่ตนประมวลได้
อีกด้วย^๗

วิธีการที่ใหม่เจ้าภาษีนายอากรนี้ให้ทั้งผลดี และผลเสีย ที่ว่าให้
ผลดีนั้นก็คือ เจ้าภาษีนายอากรได้รับสิทธิให้เป็นตัวแทนของรัฐบาล เพื่อยุติการเก็บ
ภาษีอากรแล้วนำส่งรัฐบาลตามจำนวนเงินที่กำหนดไว้ เป็นการช่วยแบ่งเบาภาระ
ของเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล และดูเหมือนว่าจะทำการได้ดีกว่าเจ้าหน้าที่หรือกรมการเมือง
เสียอีก เพราะเจ้าภาษีนายอากรยอมเป็นผู้ที่คุ้นเคยกับราษฎรอยู่แล้ว และเป็น
ผู้คิดประดิษฐ์ภาษีอากรขึ้น รัฐบาลไม่ต้องคิด เมื่อผู้ใดใดเป็นเจ้าภาษีนายอากรรัฐบาล
มักแต่งตั้งใหม่ยศเป็นขุนนางชั้นขุน ถือศักดินา ๔๐๐ ไร่ เมื่อทำราชการดีต่อมากก็ได้
เลื่อนยศชั้นเรื่อย ๆ พวกที่อยู่ในกรุงเทพฯ เรียกกันว่า "ขุนนางเจ้าภาษีนายอากร"

^๖ พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรม
ราชาธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน, หน้า ๕ - ๑๒

^๗ สงวน เล็กสกุล, งานปฏิรูปในรัชกาลที่ ๕ (พระนคร : ร.พ.การศาสนา,
๒๔๙๓), หน้า ๕

แก้ไขอยู่เรื่อยมา เช่น ในตอนต้นรัชกาลที่ ๕ ปรากฏว่าการเงินขาดแคลนมากถึงกับ
 ต้องออกประกาศพระบรมราชโองการเตือนให้เจ้าพนักงานและเจ้าภาษีนายอากรจัด
 การเรื่องภาษีอากรให้เรียบร้อย^{๑๑} และขอความในคำถวายโอวาท ซึ่งสมเด็จพระ
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า เป็นของ
 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์พูดเกล้าฯ ถวาย เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติใน พ.ศ. ๒๔๑๑ ซึ่งมีอยู่ทั้งหมด ๓๕ ข้อ ก็มีหลายข้อ
 ที่กล่าวถึงความบกพร่องของการเก็บภาษีอากร และการที่จะต้องแก้ไขให้ดีขึ้น เพื่อ
 ให้ได้เงินหลวงมากกว่าแต่ก่อน เช่นขอความในข้อ ๘ ข้อ ๙ และข้อ ๑๐ เป็นต้น^{๑๒}
 ถึงกระนั้นก็ดี ในตอนต้นรัชกาลที่ ๕ เงินยังเข้าพระคลังไม่เต็ม
 จำนวนที่คั่งค้างอยู่ตามเจ้ากระทรวง และเจ้าภาษีนายอากร รัฐบาลเป็นหนี้มาก
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นใน
 พระบรมมหาราชวัง เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๖ ให้มีพนักงานบัญชีกลางสำหรับรวบรวม
 ผลประโยชน์ของแผ่นดิน และตรวจตรา แก้ไขการเก็บภาษีอากรในกระทรวงต่าง ๆ
 ให้รัดกุมขึ้นเป็นครั้งแรก ตามพระราชบัญญัติหอรัษฎากรพิพัฒน์ที่ได้ทรงตราขึ้นในปีนั้น
 เอง^{๑๓} การที่มีพระราชบัญญัติสำหรับหอรัษฎากรพิพัฒน์ปรากฏว่าใหม่ลดี เพราะเจ้า
 ภาษีนายอากร และหน่วยราชการจัดส่งเงินเข้าพระคลังได้ถูกต้องตามเวลาขึ้นกว่าเดิม

^{๑๑} "ประกาศเตือนเจ้าพนักงานและเจ้าภาษีนายอากรจัดการ เรื่องการภาษีอากร"
 ใน, เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ผู้รวบรวม, ประชุมกฎหมายประจำศก
 เล่ม ๘ (พระนคร : ม.ป.ท., ๒๔๗๗), หน้า ๑๕๕ - ๑๖๐

^{๑๒} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ ๕ (พระนคร : หอสมุดดำรงราชานุภาพ, ๒๔๕๓), หน้า ๒๔ - ๒๕

^{๑๓} "ประกาศหอรัษฎากรพิพัฒน์", ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ (จ.ศ. ๑๒๓๕), หน้า ๑๘

ภาษีอากรบางอย่างที่ไม่เป็นประโยชน์ทางราชการก็จัดเก็บเองหรือยกเล็กเสียเลยก็มี

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๓๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้จัดตั้งกระทรวงขึ้น ๑๒ กระทรวงแล้ว กระทรวงพระคลังมหาสมบัติซึ่งต่อมาในสมัยปัจจุบันเรียกกันว่ากระทรวงการคลัง ได้มีหน้าที่ว่าการบรรดาภาษีอากรและเงินที่จะรับจ่ายในแผ่นดินทั้งสิ้นแก่กระทรวงเดียว เพราะฉะนั้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นต้นมากระทรวงพระคลังมหาสมบัติจึงได้จัดระเบียบการเก็บภาษีอากร และรายได้รายจ่ายของแผ่นดินให้ดีขึ้น โดยได้รับความช่วยเหลือจากกระทรวงอื่นบ้างเช่น กระทรวงมหาดไทย ซึ่งได้ช่วยเป็นธุระเก็บภาษีอากรในหัวเมือง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

สาเหตุของการจัดตั้งกรมสรรพากรนอกในกระทรวงมหาดไทย

การที่กระทรวงมหาดไทยจะได้มีส่วนเกี่ยวข้องในการเก็บผลประโยชน์แผ่นดินในรัชกาลที่ ๕ นั้น มีสาเหตุเนื่องมาจากการจัดมณฑลเทศาภิบาล เพราะการจัดมณฑลเทศาภิบาลจำเป็นต้องใช้เงินทุนมากจึงจะจัดได้เป็นผลดี แต่ในเวลาเมื่อเริ่มจัดมณฑลเทศาภิบาลนั้น กระทรวงพระคลังมหาสมบัติไม่มีเงินที่จะจ่ายให้กระทรวงมหาดไทยคราวละมาก ๆ ได้ เนื่องจากในตอนต้นรัชกาลที่ ๕ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติมีรายได้อยู่ภายในวงจำกัด คือ จากภาษีอากรภายในประเทศ และการค้าขายกับต่างประเทศ แต่เพื่อจะช่วยให้กระทรวงมหาดไทยมีเงินมาใช้จ่ายพอแก่การจัดการปกครองในหัวเมือง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธุพงศ์เสนาบดีกระทรวงพระคลังทรงขอรองให้กระทรวงมหาดไทยคิดทำนุบำรุงผลประโยชน์แผ่นดินไปพร้อม ๆ กับการจัดการปกครอง เพราะถรรายได้ของแผ่นดินเพิ่มขึ้นกระทรวงพระคลังก็จะจ่ายเงินให้กระทรวงมหาดไทยได้มากขึ้นกว่าเดิม ทั้งทรงขอรองให้พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวง

มหาดไทยทรงประหยัดเงินช่วยกระทรวงพระคลังข้าง^{๑๔} หมายความว่าเสนาบดี
กระทรวงมหาดไทยจะต้องเป็นตัวแทนของกระทรวงพระคลัง ทั้งในการจัดหาเงิน
และประหยัดเงินไว้เป็นทุนสำหรับงานของมหาดไทยด้วย คือนอกจากจะต้องมีหน้าที่
เร่งรัดเงินจากบรรดาเจ้าภาษีนายอากรในหัวเมืองแล้ว ยังต้องคิดอ่านแก้ไขวิธีการ
เก็บรายได้ในหัวเมืองที่ยังล้าสมัยอยู่ด้วย เพื่อป้องกันทางรั่วไหลให้น้อยที่สุด และ
จัดหาผลประโยชน์กำไรให้แก่หัวเมือง ทั้งยังให้มีส่วนแบ่งเป็นของประเทศด้วย

อย่างไรก็ดีใน พ.ศ. ๒๔๓๕ คราวที่เสด็จไปตรวจราชการ
หัวเมืองเหนือเป็นครั้งแรก ก็ได้ทรงแสดงความสามารถให้เป็นที่ประจักษ์แก่เสนาบดี
กระทรวงพระคลัง คือสามารถเรียกเงินค่าส่วยสาอากรที่ค้างอยู่กับเจ้าภาษีนายอากร
ในหัวเมืองมาส่งกระทรวงพระคลังเป็นจำนวนเงินสดมากกว่า ๒๐,๐๐๐ บาท^{๑๕}

ครั้นเมื่อตั้งมณฑลปราจีนขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๗ แล้ว พระยา
ฤทธิรงค์ธเนศ (สุข ชูโต) ขาหลวงเทศาภิบาลคนแรกของมณฑลปราจีนได้สังเกต
เห็นว่า วิธีการที่รัฐบาลใหม่ผู้ประมุขกันเป็นเจ้าภาษีนายอากรยังไม่เหมาะสม เพราะ
เจ้าภาษีนายอากรแสวงหาผลประโยชน์มากเกินไป ราษฎรได้รับความเดือดร้อน ที่
เก็บไม่ทั่วถึงกันก็มี และได้เงินหลวงน้อยกว่าที่ควรจะได้ มณฑลเทศาภิบาลมีกรรมการ
มณฑล อำเภอบุ และ กำนันผู้ใหญ่บ้านเป็นประจำอยู่ทุกท้องที่แล้ว ถ้าจะดำเนินการเก็บ
ภาษีอากรเสียเองแทนที่จะให้เจ้าภาษีนายอากรเป็นผู้เก็บก็จะสะดวกดี และรายได้
แผ่นดินจะเพิ่มขึ้นอีกมาก เพราะตัดการรั่วไหลอื่น ๆ ลงได้ จึงได้นำความขึ้น

^{๑๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณมณี และ พระยาราชเสนา, เทศาภิบาล,
หน้า ๑๒๕

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗ - ๒๘

กราบทูลต่อเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่า เป็นความคิดที่ดี จึงทรงปรึกษาเรื่องนี้กับกรมขุนศิริราชสังกาศ เสนาบดีกระทรวงพระคลัง ในเวลานั้น แต่กรมขุนศิริราชสังกาศไม่ทรงเห็นชอบด้วย เพราะทรงเกรงว่าเทศาภิบาลจะทำได้จริง และเงินหลวงก็จะพลอยขาดไปด้วย แต่ต่อมาในปลาย พ.ศ. ๒๔๓๖ ปรากฏว่านายอากรเคิมที่รับทำอกรค่าน้ำในมณฑลปราจีนร้องขาดทุน และขอลดเงินอกรค่าน้ำ และไม่มีผู้อื่นเข้ารับประมูลสำหรับปีต่อไปด้วย ดังนั้น เสนาบดีกระทรวงพระคลังจึงยินยอมให้เทศาภิบาลมณฑลปราจีนรับทำอกรค่าน้ำ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๘ เป็นต้นมา และไม่ทรงกำหนดว่าเทศาภิบาลจะเก็บค่าน้ำได้ ปี่ละเท่าใด เพียงแต่จะเก็บได้เท่าจำนวนหรือไม่น้อยกว่าที่เจ้าภาษีนายอากรเคยทำมาก็เป็นที่พอพระทัย นอกจากนี้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพยังได้ทรงขอร้องเสนาบดีกระทรวงพระคลังว่า ถ้าเงินอกรค่าน้ำได้เป็นจำนวนมากกว่าที่นายอากรเคยรับทำเท่าใด ขอให้กระทรวงพระคลังยกให้เป็นเงินค่าใช้จ่ายในการปลูกสร้างสถานที่ราชการและบ้านพักข้าราชการในมณฑลปราจีนที่ยังขาดอยู่ เสนาบดีกระทรวงพระคลังก็ทรงตกลงตามคำขอร้องดังกล่าวและใน พ.ศ. ๒๔๓๘ นั้นเอง พระยาฤทธิรงค์ธรมเจดสามารถเก็บเงินอกรค่าน้ำในมณฑลปราจีนได้มากกว่าจำนวนเงินที่นายอากรเคยรับผูกขาดหลายเท่า มีผลให้กระทรวงมหาดไทยเริ่มแลเห็นว่าการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล อาจจะจัดการเก็บภาษีอากรเป็นวิธีรัฐบาลเก็บเอง และให้ได้ผลประโยชน์แผ่นดินมากขึ้นด้วย พอดีกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัยทรงเข้ารับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพระคลังต่อจากกรมขุนศิริราชสังกาศ และทรงเลื่อมใสวิธีการเก็บภาษีอากรของพระยาฤทธิรงค์ธรมเจดมาก จึงทรงอนุญาตให้มณฑลเทศาภิบาลเป็นผู้เก็บภาษีอากรเองต่อมา^{๑๖} โดยทรงตั้งกรมสรรพากรนอกในกระทรวงพระคลังเมื่อ

^{๑๖} สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ สำนวนสมเด็จ, ภาค ๕ (พระนคร : กรมศิลปากร, ม.ป.ป.), หน้า ๕๐ - ๕๔

พ.ศ. ๒๔๔๐ เพื่อให้มีหน้าที่ดูแลการเก็บภาษีอากรของมณฑลเทศาภิบาล มีสำนักงานตั้งอยู่ที่มณฑลปราจีน และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งนาย เอฟ. เอช. ไกลด์ (Mr. F.H. Giles) ชาวชาติอังกฤษซึ่งต่อมาได้รับพระราชทานยศเป็นมหาอำมาตย์เอก พระยาอินทรมนตรีศรีจันทรมุข เป็นเจ้ากรมสรรพากรนอก ในต้น พ.ศ. ๒๔๔๑ นายริเวต คาร์แนค (Mr. Rivette Carnac) ที่ปรึกษากระทรวงพระคลังได้ทำรายงานกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีใจความสำคัญว่า ในประเทศเจริญที่ได้จัดการคลังและการสรรพากรเป็นระเบียบดีแล้ว มักแยกเจ้าพนักงานฝ่ายสรรพากรซึ่งมีหน้าที่เก็บภาษีอากร และเจ้าพนักงานการคลังซึ่งมีหน้าที่เก็บรักษาเงินแผ่นดินออกจากกัน ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้เจ้าพนักงานทั้งสองฝ่ายได้มีโอกาสสมคบกันโกงเงินหลวง และสำหรับประเทศไทย นายริเวต คาร์แนคก็เห็นว่าควรแยกการสรรพากรออกไปไว้ใหม่กับบัญชาของกระทรวงมหาดไทยเพราะมีเจ้าเมือง นายอำเภอ กำหนดผู้ใหญ่นานซึ่ง เป็นเจ้าพนักงานเก็บภาษีอากรอยู่ในท้องถิ่นแล้ว เพื่อให้แยกออกเป็นเจ้าพนักงานพวกหนึ่งต่างหากจากเจ้าพนักงานการคลังตามเหตุผลที่กล่าวมาแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเห็นชอบด้วยหลักการที่นายริเวต คาร์แนค กราบบังคมทูลมานั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกกรมสรรพากรนอกจากกระทรวงพระคลังมาขึ้นกระทรวงมหาดไทย เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๑^{๑๗} และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมสรรพากรในชั้นอีกกรมหนึ่งในกระทรวงนครบาลในปีเดียวกัน เพื่อให้มีหน้าที่เก็บภาษีอากรในกรุงเทพฯ พระมหานครและเมืองใกล้เคียงที่ขึ้นต่อกระทรวงนครบาล กรมสรรพากรในมี

๑๗

พระยามหาอำมาตยาธิบดี, "รายงานฉบับที่ ๓" ใน, กรมสรรพากรนอก (พระนคร : กรมสรรพากร, ๒๕๐๕), หน้า ๒๐ - ๒๑.

นายคัมพลิว. เอ. เกรแฮม (Mr. W. A. Graham) ชาวอังกฤษซึ่งรับราชการใน
กระทรวงพระคลังมากอนเป็นเจ้ากรม

งานของกรมสรรพากรนอกในระหว่างที่สังกัดอยู่ในกระทรวงมหาดไทย

ตามรายงานฉบับที่ ๓ ของราชการกระทรวงมหาดไทย แผนราชการกรม
สรรพากรนอก ซึ่งพระยามหาอำมาตยาธิบดี (เส็ง วิริยสิริ) รองเสนาบดีกระทรวง
มหาดไทยเป็นผู้เขียนขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
เกล้าฯ ผลงานของกรมสรรพากรนอก ในระหว่าง พ. ศ. ๒๔๔๒ - พ. ศ. ๒๔๔๔
นั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานกรมสรรพากรนอกเดินทางตรวจ
ภูมิภาคประเทศตามมณฑลชั้นใน และเรียบเรียงกฎหมายบังคับและพระราชบัญญัติตลอดจน
กฎหมายบังคับตามหัวเมืองในมณฑลชั้นในก่อน แล้วคอยขยายใช้กฎหมายบังคับและ
พระราชบัญญัติเหล่านั้นออกไปตามมณฑลชั้นนอก จนทั่วพระราชอาณาจักรเมื่อ
พ. ศ. ๒๔๕๖ เป็นเวลาถึง ๑๔ ปี แสดงให้เห็นว่าการจัดงานของกรมสรรพากร
นอกมิได้ทำได้ทั่วพระราชอาณาจักรในคราวเดียวกัน ต้องใช้เวลานานจึงสามารถ
เลิกการประมูลเก็บภาษีอากร เปลี่ยนเป็นรัฐบาลเก็บเองได้^{๑๘}
เมื่อมีกรมสรรพากรนอกขึ้นแล้วปรากฏว่ารายได้ของแผ่นดินเพิ่มขึ้นมาก
อย่างเห็นเด่นชัดตามสถิติดังต่อไปนี้

๑๘

เรื่องเดียวกัน, หน้า - ๒๑ - ๒๒

จำนวนเงินแผ่นดินรวมได้ในระหว่าง ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๔๐)

จน ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๑๔๕๑)

เมื่อ ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๔๐) จำนวนเงินแผ่นดินรายได้

๑๘,๐๗๔,๖๕๐ บาท

ร.ศ. ๑๑๕ ๒๐,๖๔๔,๕๐๐ บาท + ๒,๕๖๖,๘๑๐ บาท

ร.ศ. ๑๑๖ ๒๔,๘๐๘,๐๐๑ บาท + ๔,๑๓๓,๕๐๑ บาท

ร.ศ. ๑๑๗ ๒๘,๔๕๖,๐๒๘ บาท + ๓,๖๗๘,๐๒๘ บาท

ร.ศ. ๑๑๘ ๒๙,๙๒๐,๓๖๕ บาท + ๑,๔๒๔,๓๓๖ บาท

ร.ศ. ๑๑๙ ๓๕,๖๑๑,๓๐๖ บาท + ๕,๙๖๐,๙๔๑ บาท

ร.ศ. ๑๒๐ ๓๖,๑๕๓,๙๖๓ บาท + ๕๔๖,๖๕๗ บาท

ร.ศ. ๑๒๑ ๓๘,๑๕๒,๑๒๔ บาท + ๒,๙๕๕,๑๖๑ บาท

ร.ศ. ๑๒๒ ๔๓,๕๔๘,๘๑๗ บาท + ๔,๓๐๖,๖๙๓ บาท

ร.ศ. ๑๒๓ ๔๖,๐๔๖,๔๐๔ บาท + ๒,๕๘๗,๕๘๗ บาท

ร.ศ. ๑๒๔ ๕๑,๖๕๗,๕๓๘ บาท + ๕,๖๑๒,๑๓๕ บาท

ร.ศ. ๑๒๕ ๕๗,๐๑๔,๘๐๕ บาท + ๕,๓๕๔,๒๒๖ บาท^{๑๕}

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรง
ยืนยันว่าในปีต่อไปรายได้ของแผ่นดินจะเพิ่มมากขึ้น เพราะนอกจากมีรายได้จาก
กรมสรรพากรนอกแล้ว การค้าขายยังเจริญขึ้น และได้รายได้จากภาษีอากรบางอย่าง
ที่ยังผูกขาดอยู่ เช่น ภาษีเงินและภาษีสุรา เป็นต้น ตลอดจนจนวนรายได้ในการเดิน
รถไฟ

^{๑๕} สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนาสมเด็จ ภาค ๕, หน้า ๙๕

ได้มีผู้เทียบจำนวนเงินรายได้ของกรมสรรพากรนอกกับรายได้
อื่น ๆ ไว้เป็นตัวเลขดังนี้ คือ

กรมสรรพากรในเก็บเงินรายปีละ	๓,๐๐๐,๐๐๐	บาท
กรมศุลกากรเก็บเงินรายปีละ	๕,๐๐๐,๐๐๐	บาท
กรมสุราเก็บเงินรายปีละ	๖,๐๐๐,๐๐๐	บาท
บ่อนเบี้ย และ หวยเก็บเงินรายปีละ	๖,๐๐๐,๐๐๐	บาท
กรมยาสูบเก็บเงินรายปีละ	๑๑,๐๐๐,๐๐๐	บาท
กรมสรรพากรนอกเก็บเงินรายปีละ	๒๑,๐๐๐,๐๐๐	บาท ^{๒๐}

แสดงให้เห็นว่ากรมสรรพากรนอกในสมัยที่ขึ้นอยู่กับกระทรวง-
มหาดไทยทำงานได้ผลดีมาก รัฐบาลได้อาศัยรายได้ที่เพิ่มพูนขึ้นใช้จ่ายทำนุบำรุง
บ้านเมือง ทั้งนี้ก็โดยอาศัยพระบรมราโชบายอันสุขุมล้าลึก ในพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช และพระปรีชาสามารถของสมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ได้นำการดำเนินการตามพระราโชบายให้เป็นผลสำเร็จ

ใน พ.ศ. ๒๔๕๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกกรมสรรพากรนอกจากกระทรวงมหาดไทย และ
กรมสรรพากรในจากกระทรวงนครบาล รวมเป็นกรมสรรพากรแถมเดียว ขึ้นอยู่
ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติมาตั้งแต่นั้น^{๒๑}

๒๐ กรมสรรพากรนอก (พระนคร : กรมสรรพากร, ๒๕๐๕), หน้า ๕๓

๒๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕

กรมโลหกิจ

สภาพทั่วไปของโลหกิจในประเทศไทยก่อนตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา

ประเทศไทยเป็นดินแดนแห่งหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ไปด้วยแร่ธาตุต่าง ๆ อันเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีค่ามากมาตั้งแต่โบราณสมัยแล้ว แร่ธาตุที่มีมากได้แก่ ดีบุก ทองคำ และทองแดง เป็นต้น และทองที่ ๆ เป็นแหล่งของแร่ธาตุที่สำคัญคือหัวเมืองชายทะเลทางใต้และตะวันตกเฉียงใต้ เช่น เมืองกระ เมืองระนอง เมืองตะกั่วป่า เมืองพังงา และเกาะภูเก็ต ส่วนในภาคอื่นของประเทศไทยก็มีแร่ธาตุอยู่บ้าง แต่มีไม่มากและไม่สำคัญเท่าในดินแดนที่กล่าวมา^{๒๒}

เกี่ยวกับผู้ดำเนินการเหมืองแร่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีทั้งคนไทยซึ่งเป็นชาวพื้นเมือง และคนจีนซึ่งขออนุญาตรัฐบาลผูกขาดทำอากรเหมืองแร่ หมายความว่า ขออนุญาตทำการขุดแร่ มีอำนาจซื้อและเก็บส่วนดีบุกในแขวงเมืองนั้น ๆ และยอมสัญญาส่งดีบุกหรือจะส่งเงินตามราคาดีบุกก็ได้ ให้รัฐบาลเป็นรายปี บรรดาเจ้าของเหมืองในหัวเมืองปักษ์ใต้ขุดแร่ได้ผลดี และพากันร่ำรวยขึ้นเป็นอันมาก มีผลให้กิจการทำเหมืองแร่เจริญขึ้นเรื่อยมา จนกลายเป็นอุตสาหกรรมใหญ่ อีกประการหนึ่ง การแข่งขันกันประมูลผูกขาดเก็บภาษีอากรในเมืองของตนก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้การทำเหมืองแร่เจริญขึ้นด้วย

ส่วนอำนาจการพิจารณาสิทธิการทำเหมืองแร่ตกอยู่แก่เสนาบดีเจ้ากระทรวงที่ได้บังคับบัญชาหัวเมืองนั้น ๆ อยู่ เพราะเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าก่อน พ.ศ. ๒๔๓๕ หัวเมืองต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับกระทรวงถึง ๓ กระทรวง คือ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม และกรมท่า ฉะนั้นเมื่อผู้ใดต้องการจะทำเหมืองแร่

^{๒๒} ประวัติกรมโลหกิจ (พระนคร : กรมโลหกิจ, ๒๕๐๖), หน้า ๓

^{๒๓} สมภพ จันทรประภา "สมเด็จพระบรมพระยาคำรงฯ กับอุตสาหกรรมโลหกิจ" ชาวสารโลหกิจ ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๖ (มิถุนายน ๒๕๐๕), หน้า ๕

ในหัวเมืองใด ก็ต้องขออนุญาตจากเสนาบดีเจ้ากระทรวงนั้นก่อน เช่นถ้าจะทำ
เหมืองแร่ในหัวเมืองบักซ์โตก็ต้องขออนุญาตจากเสนาบดีกระทรวงกลาโหมซึ่งบังคับ
บัญชาหัวเมืองบักซ์โตอยู่เป็นต้น^{๒๔}

การทำเหมืองแร่ในหัวเมืองบักซ์โตมีทั้งผลดีและผลเสียอยู่หลายประการ
อันสมควรนำขึ้นมากล่าว เพราะเป็นสาเหตุที่ทำให้รัฐบาลต้องตั้งกรมราชโลหกิจ
และภูมิวิทยาขึ้นในเวลาต่อมา

ผลดีก็คือ รัฐบาลได้เงินรายได้จากภาษีอากรในหัวเมืองเหล่านั้น ได้แก่
เงินภาษีค้ำบูก หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "ค่าภาคหลวง" นับเป็นผลประโยชน์
ทางตรง ส่วนผลประโยชน์ทางอ้อมได้แก่เงินค่าภาษีอากรอื่น ๆ เช่น ภาษีเงิน
อากรสุรา อากรบ่อนเบี้ย และภาษีสินค้าเข้าเมือง

อีกประการหนึ่ง เมื่อเจ้าเมืองได้รับผลกำไรจากการทำเหมืองแร่และ
การเก็บภาษีอากรมากขึ้น ก็ได้ใช้เงินทำนบำรุงบ้านเมืองหลายประการ อาทิเช่น
มีการตัดถนนหนทาง ทำตลาด และทำโรงงานให้คนเช่า ทั้งออกเงินรองหนุนให้
ผู้เช่ามาตั้งค้ายาย ไคคาเช่า และคอกเบี้ยเป็นผลประโยชน์อีกทอดหนึ่ง จึงนับว่า
การทำเหมืองแร่มีส่วนสำคัญที่ช่วยไ้บ้านเมืองเจริญ และมีประชาชนอยู่หนาแน่นขึ้น
เป็นการช่วยเพิ่มพลเมืองอย่างหนึ่ง เพราะในสมัยโบราณหัวเมืองบักซ์โตบางแห่ง
ไม่มีผู้คนอยู่มากนัก ด้วยการคมนาคมยังทุรกันดาร การประกอบอาชีพก็ลำบาก ครั้น
การทำเหมืองแร่เจริญขึ้น ยังผลให้ผู้คนเขามาอยู่เพื่อเป็นกรรมกรเหมืองแร่เพิ่มขึ้น
เรื่อยมา^{๒๕}

^{๒๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลคุณากร, "ตำนานเมืองระนอง" ประชุมพงศาวดาร
ภาคที่ ๕๐ (พระนคร : โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๕), หน้า ๒๑

^{๒๕} สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลคุณากร,
สาส์นสมเด็จ ภาค ๔ (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๔๕๕), หน้า ๓๓๒ - ๓๓๓

ส่วนผลเสียนั้น สืบเนื่องมาจากการที่นายเหมืองเอาเปรียบและบีบบังคับ
กรรมกรด้วยวิธีการต่าง ๆ ยังผลให้เกิดอั้งยี่ขึ้นหลายก๊กหลายเหล่าในหัวเมืองปักษ์ใต้
ปรากฏว่าพวกอั้งยี่ไต่กอการกำเริบขึ้นที่เมืองระนองและภูเก็ต จนถึงต้องรบพุ่งกันใหญ่-
โตหลายครั้ง เมืองใดที่เจ้าเมืองกรมการเมืองไม่สามารถต่อสู้ได้ จึงต้องรอ
กองทัพจากกรุงเทพฯ ออกไปปราบปราม และในระหว่างนั้นพวกอั้งยี่ซึ่งส่วนมาก
เป็นก๊กเหมืองแร่ก็เที่ยวปล้นเก็บทรัพย์สินสมบัติของราษฎรเอาตามชอบใจ เกิดเป็น
จราจลทั้งเมือง นับว่าเป็นผลร้ายในคานการปกครองซึ่งรัฐบาลต้องคอยปราบปราม
แก้ไขอยู่เสมอ^{๒๖}

นอกจากเกิดปัญหาความไม่สงบภายในประเทศดังกล่าวแล้ว การทำ
เหมืองแร่ในหัวเมืองปักษ์ใต้ยังก่อให้เกิดปัญหาบางอย่างอันอาจจะกลายเป็นปัญหา
การเมืองระหว่างประเทศได้ ทั้งนี้เพราะผู้ดำเนินการทำเหมืองแร่มีทั้งคนไทยและ
คนจีนซึ่งเป็นคนในบังคับของฝรั่ง การว่ากล่าวคนในบังคับของฝรั่งทำได้ยาก ด้วย
ต้องระวังที่จะมิให้เป็นสาเหตุที่เชื่อมโยงไปถึงการเมืองระหว่างประเทศได้ และ
ยิ่งกว่านั้นชาวต่างชาติสนใจการทำเหมืองแร่ในประเทศไทยมากขึ้นทุกที การขอ
อนุญาตเพื่อทำเหมืองแร่ก็ยังสับสนกันอยู่ บางพวกขออนุญาตจากเจ้ากระทรวง
บางพวกขออนุญาตจากเจ้ากรม และที่ตัวเองโดยพลการก็มี พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระราชดำริเห็นว่า ควรตั้งกรมขึ้นสำหรับ
บังคับบัญชาการทำเหมืองแร่และจัดการเรื่องเกี่ยวกับแร่ธาตุในเมืองไทยโดยเฉพาะ
เพื่อจะได้แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ให้หมดสิ้นไป เพราะฉะนั้นใน พ.ศ. ๒๔๓๔ จึงทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาในกระทรวงเกษตรธิการ

เพื่อให้มีหน้าที่จัดการและตรวจตราบรรดาการอันเกี่ยวข้องกับควยโลหธาตุในพระราช-
อาณาจักร ดังปรากฏรายละเอียดในประกาศตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา ฉบับ
ลงวันที่ ๑ มกราคม ร.ศ. ๑๑๐^{๒๓)}

แต่กรมราชโลหกิจได้ประสบปัญหาที่ยากหลายประการ เช่น เกิดมี
ปัญหาเรื่องสิทธิของผู้นำเหมืองแร่อยู่เสมอ ๆ ทั้งนี้เพราะการอุตสาหกรรมโลหกิจ
ในสมัยนั้นกำลังเป็นที่สนใจของชาวต่างประเทศมาก ชาวต่างประเทศจึงพยายาม
หาทางเข้ามามีสิทธิในการทำเหมืองแร่ด้วยวิธีต่าง ๆ เป็นต้น และกระทรวง
เกษตรราธิการซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชากรมราชโลหกิจฯ ก็มักจะมีเรื่องขัดแย้งกับกระทรวง
มหาดไทยอยู่เสมอ ประกอบกับงานของกระทรวงเกษตรราธิการในเวลานั้นสับสนวาม
ระเบียบลงไม่ได้ จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ยุบกระทรวง
เกษตรราธิการลงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ และย้ายกรมราชโลหกิจฯ ไปขึ้นอยู่ในกระทรวง
พระคลังมหาสมบัติในส่วนที่เกี่ยวกับผลประโยชน์ และการตั้งงบประมาณรายรับรายจ่าย
ส่วนการปกครองบังคับบัญชาในส่วนระเบียบการนั้นขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทย
ซึ่งขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่ง
เสนาบดีอยู่^{๒๔)} การที่เป็นดังนี้ น่าที่จะวิเคราะห์ว่าคงจะเนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่ากระทรวงมหาดไทยกำลังจัดการ
ปกครองในหัวเมืองอยู่แล้ว จะได้บังคับบัญชาและดูแลการทำเหมืองแร่ซึ่งส่วนใหญ่
ทำกันอยู่ในหัวเมืองได้โดยง่าย อนึ่งการบังคับบัญชา

^{๒๓)} "ประกาศตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา" ใน, ประวัติกรมโลหกิจ
(พระนคร : กรมโลหกิจ, ๒๕๐๖), หน้า ๓๕

^{๒๔)} สมภพ จันทรประภา, "สมเด็จพระยาดำรงฯ กับอุตสาหกรรมโลหกิจ"
ชาวสารโลหกิจ, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๖ (มิถุนายน ๒๕๐๕), หน้า ๑๔ และ ประวัติ
กรมโลหกิจ, หน้า ๔๗ - ๕๒

การโลหกิจจำเป็นต้องใช้ผู้ที่มีความรู้ในทางวิชาการและมีความชำนาญมีประเทศประกอบกัน กระทรวงมหาดไทยจึงเหมาะสมที่จะบังคับบัญชากรมราชโลหกิจ มากกว่ากระทรวงอื่น และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพองค์เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเองก็ทรงเป็นผู้ที่สนพระทัยในกิจการโลหกิจอยู่แล้ว ในฐานะที่ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงอันเป็นเสมือนเจ้าของทองที่ เมื่อมีเรื่องเกี่ยวกับทรัพยากรทางแร่ เกิดขึ้นในทองที่ใด ก็มักจะต้องผ่านพระองค์ท่านให้ทรงทราบควยเสมอ และยิ่งกว่านั้นในสมัยที่กรมราชโลหกิจ ยังขึ้นอยู่กับกระทรวงเกษตรราธิการ เมื่อมีปัญหาเกี่ยวกับการทำเหมืองแร่ เกิดขึ้นคราวใด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มักจะทรงไว้วางพระราชหฤทัยปรึกษาหารือ ขอความเห็นจากสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพอยู่เสมอควย เช่นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ กรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาได้ส่งรายงานของนายอาร์. เอส. คูลินิช (Mr. R.S. Coolnich) จากเมืองภูเก็ตมากราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทรงทราบถึงสภาพการทำเหมืองแร่และการคมนาคมอันไม่สะดวกเรียบร้อย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานรายงานนี้ให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทอดพระเนตรพร้อมทั้งพระราชกระแส สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีลายพระหัตถ์กราบบังคมทูลตอบพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีใจความสำคัญตอนหนึ่งที่ชี้ให้เห็นว่าทรงคำนึงถึงความสำคัญของทรัพยากรทางแร่ และทรงมีโครงการที่จะทำนุบำรุงการทำเหมืองแร่ไปพร้อม ๆ กับการจัดการปกครอง ดังนี้คือ

"...การเรื่องบ่อแร่ก็นับเป็นสิ่งหนึ่งใน ๑๐ หรือ ๑๐๐ ส่วนแห่งสรรพการซึ่งสมควรและจำเป็นจะต้องจัดทำนุบำรุงให้เรียบร้อยคั้งขึ้นในพระราชอาณาเขต ความสำคัญตกอยู่ในข้อที่จะควรจัดอย่างไร ประการใด จึงจะเป็นการสำเร็จเรียบร้อยได้ทั่วไปนี้เป็นใหญ่กว่าอย่างอื่น

การหัวเมืองในชั้นนี้ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นควยเกล้าฯ ว่า ควรคิดวางการชาหลวงเทศาภิบาลใหม่ทั่วทองที่ และพอที่จะบังคับบัญชาการทั้งปวงให้เป็นไปได้

จริงดังพระราชประสงค์ให้โคกนอนอย่างอื่น เพราะการที่มีข้าหลวงเทศาภิบาล เหมือนกับ
มีตา หู และเครื่องมือของราชาธิปไตยอยู่ประจำหน้าที่ มีแล้วจะคิดอ่านทำการอันใดขึ้น
หรือจะทำนุบำรุงการอย่างใด ก็คงทำโคกตลอด...."^{๒๙}

ปรากฏว่าพระคำวินนี้เป็นที่ทองควยพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัว อนึ่งกระทรวงมหาดไทยไม่เคยมีส่วนช่วยเหลือแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าอันเกิดขึ้น
จากการทำเหมืองแร่ในหัวเมืองบึงกุ่มไคมาแล้วหลายครั้ง^{๓๐} เพราะเหตุนี้
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคงจะใคร่ทรงเห็นความเหมาะสมดังกล่าวมาแล้ว
ทั้งหมดนี้ ที่จะให้กระทรวงมหาดไทยบังคับบัญชากรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาในฝ่ายจัด
ระเบียบและจัดการปกครอง

กิจการของกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาในส่วนที่อยู่ในสังกัดกระทรวงมหาดไทย

(พ.ศ. ๒๔๔๐ - ๒๔๕๒)

กรมราชโลหกิจฯ เข้ามาอยู่ในสังกัดกระทรวงมหาดไทยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๐
เป็นต้นมา และระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๙ - ๒๔๔๐ มีนายคุณนิชรักษาการเจ้ากรมราชโลหกิจฯ
ต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเลือกได้นายเฮนรี
จอร์จ สกอต (Mr. Henry George Scott) วิศวกรเหมืองแร่ชาวอังกฤษ ซึ่ง
กระทรวงพระคลังมหาสมบัติจ้างมาบริหารการอยู่ในกระทรวงของตน ให้มาดำรงตำแหน่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๒๙} "ลายพระหัตถ์ที่ ๑๓๗/๓๓๕๗๔ ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ ๑๔ มีนาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๓,"

ข่าวสารโลหกิจ ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๖ (มิถุนายน ๒๕๐๕), หน้า ๑๕ - ๒๐

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐ - ๒๓

เจ้ากรมราชโลหกิจฯ การที่กรมราชโลหกิจฯ ต้องมีเจ้ากรมเป็นชาวต่างประเทศก็
 เพราะว่า การโลหกิจเป็นเรื่องของวิชาการโดยเฉพาะ คนไทยยังไม่มีความรู้ใน
 เรื่องนี้คือพอ ต้องอาศัยชาวต่างประเทศมาทำงานก่อนจนกว่าจะสามารถทำงานได้เอง
 และก็เป็นองคช่วยพระปรีชาสามารถในการเลือกสรรข้าราชการนี้เอง ปรากฏว่า
 นายสกอตโคมีส่วนทำให้ราชการของกรมราชโลหกิจฯ เจริญขึ้นหลายประการ เพราะ
 ตั้งแต่ได้ตัวนายสกอตมาดำรงตำแหน่งเจ้ากรมแล้ว งานของกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา
 ก็ได้ขยายตัวออกไปยังหัวเมืองอย่างรวดเร็ว เช่นได้เปิดสาขาเกษตรมณฑลในมณฑลต่าง ๆ
 ที่มีการทำเหมืองแร่มาก เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ประกอบการทำเหมืองแร่ใน
 ประการต่าง ๆ^{๓๑}

ส่วนกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาที่กรุงเทพฯ ก็ได้เริ่มทำงานสำคัญคือ
 ดำเนินการร่างพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ที่ไต่ถามร่างมาแล้วตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๐
 เพื่อวางหลักมูลฐานแห่งการปฏิบัติของฝ่ายเจ้าหน้าที่และผู้ประกอบการทำเหมืองแร่
 ให้เป็นแบบเดียวกับนานาประเทศ เมื่อร่างพระราชบัญญัติเสร็จแล้ว สมเด็จพระเจ้า
 บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตตราขึ้นเป็นกฎหมาย
 ต่อไป ครั้นวันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๔ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศ
 ใช้ พระราชบัญญัติฉบับนี้ เรียกว่า "พระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ รัตนโกสินทร์ศก
 ๑๒๐" ซึ่งนับว่าเป็นกฎหมายเกี่ยวกับการโลหกิจฉบับแรกของประเทศไทย แต่ประกาศ
 ใช้เฉพาะในท้องที่ ๆ มีการขุดแร่เท่านั้น คือ เมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๕
 ประกาศใช้ในมณฑลนครราชสีมา มณฑลพิษณุโลก มณฑลเพชรบูรณ์ มณฑลปราจีน จังหวัด

๓๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕

จันทบุรี จังหวัดตราด จังหวัดประจันตคีรีเขต-เกาะกง มณฑลราชบุรี มณฑลชุมพร
มณฑลนครศรีธรรมราช และมณฑลภูเก็ต ต่อมาเมื่อวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๕
ประกาศใช้ใ้ในมณฑลกรุงเก่า และเมื่อวันที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๖ ประกาศใช้ใ้ใน
มณฑลบูรพาและมณฑลนครสวรรค์^{๓๒}

งานสำคัญของกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาในระหว่างที่สมเด็จพระเจ้า-
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงบังคับบัญชาอยู่ในฐานะที่ทรงเป็นเสนาบดี
กระทรวงมหาดไทยมีดังนี้ คือ

๑) การเปลี่ยนอัตราเก็บค่าเช่าเหมืองแร่ ประทานบัตร และค่าภาคหลวงแร่
จากเงินเหรียญเป็นเงินบาท

ในสมัยก่อนกรมราชโลหกิจฯ เก็บค่าเช่าเหมืองแร่ประทานบัตรที่
อนุญาตให้แก่อุทำเหมืองแร่ ตลอดจนค่าภาคหลวงแร่จากอุทำเหมืองในมณฑลภาคใต้
เป็นเงินเหรียญสเตอร์ทส์ของสหพันธรัฐมลายา ทั้งนี้เพราะตลาดรับซื้อชาวยคี่บุกใหญ่
ตั้งอยู่ที่สิงคโปร์ในสหพันธรัฐมลายา นายเหมืองชาวจีนและชาวต่างประเทศอื่น ๆ ใน
พระราชอาณาเขตตอนใต้ของไทยก็ได้ติดต่อค้าขายคี่บุกและแร่อื่น ๆ อยู่กับสหพันธ-
รัฐมลายาอยู่เสมอ ราคาคี่บุกที่ตลาดสิงคโปร์ซื้อขายกันโดยใช้ตามอัตราเงินเหรียญสเตอร์ทส์
(๑ เหรียญ เท่ากับเงินไทยในสมัยนั้น ๑.๒๕ บาท) และถือน้ำหนักแร่คี่บุกตามอัตรา
การชั่งน้ำหนักของจีนที่เรียกว่า ๑ หาบจีน (๑ หาบเท่ากับ ๑๐๐ ชั่ง) ทั้งนี้เพื่ออำนวยความสะดวก
ความสะดวกให้แก่พ่อค้าชาวจีนที่มีการซื้อขายคี่บุกกันเป็นส่วนมากในตลาดสิงคโปร์
เพราะฉะนั้นจึงเป็นประเพณีที่ใช้เงินเหรียญสเตอร์ทส์และใช้การชั่งน้ำหนักตามอัตรา
ของจีนในเรื่องเกี่ยวกับแร่ในภาคใต้ของไทยด้วย ครั้นประกาศใช้พระราชบัญญัติการทำแร่

ร.ศ. ๑๒๐ แล้ว กรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาพิจารณาเห็นว่า วิธีการเก็บค่าภาคหลวง และค่าธรรมเนียมการทำเหมืองแร่ เป็นเงินเหรียญสเตอร์ลิงยังเป็นการไม่สะดวก และยังไม่ยุติธรรมนัก^{๓๓} จึงปรากฏเหตุผลข้อนี้แจ้งอยู่ในข้อความตอนหนึ่งในลายพระหัตถ์ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงศ์ราชานุภาพ ที่ ๕๕/๔๗๑ ลงวันที่ ๒ มกราคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๒ ที่มีมากราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว เพื่อขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเปลี่ยนวิธีเก็บค่าภาคหลวงแร่ ดังต่อไปนี้

"บัดนี้ได้ทราบเกล้าฯ ว่าราคาเงินเหรียญที่ใช้จ่ายกันตามพื้นบ้านเมือง แหลหม่นลายในพระราชอาณาเขตลดน้อยลงกว่าราคาเงินเหรียญที่มีใช้จ่ายในสะเทรต-เซตเคิลแมนส์ และที่สะเทรตเซตเคิลแมนส์ก็ห้ามไม่ให้เงินเหรียญที่ไซในแหลหม่นลาย ฝ่ายสนามเข้าไปใช้จ่ายในสะเทรตเซตเคิลแมนส์ ด้วยราคาเงินบาทกับเงินเหรียญก็ไม่ตรงกันเหมือนอย่างแต่ก่อน ทั้งนี้เป็นการลำบากแก่ราษฎรที่มีเงินบาทมาเสียภาคหลวง คีบูกที่เก็บเป็นอัตราเงินเหรียญ เป็นการเสียเปรียบมากในเรื่องแลกเปลี่ยน และเป็น การเสียเวลาที่เจ้าพนักงานจะต้องคิดเทียบเงินให้ตรงกับราคาแลกเปลี่ยนของเงินเหรียญ ด้วย ข้าพระพุทธเจ้าจึงเห็นควรถวายเกล้าฯ ว่าควรจัดการเปลี่ยนอัตราภาคหลวงคีบูกที่เคย เก็บเงินเหรียญนั้นให้เป็นเงินบาท.... และการเรื่องนี้ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้กรมราช-โลหกิจฯ ไปหารือกับที่ปรึกษาของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เห็นชอบพร้อมกันแล้ว

ชาพระพุทฺธเจ้าโตทูลเกล้าฯ ถวายร่างประกาศเก็บภาคหลวงคึก
มณฑลชุมพร และมณฑลนครศรีธรรมราชที่ไต่เปลี่ยนวิธีเก็บเป็นเงินเหรียญให้เก็บเป็น
เงินบาทมาพร้อมทั้งจดหมายของชาพระพุทฺธเจ้าฉบับนี้ด้วยแล้ว ชาพระพุทฺธเจ้าขอ
พระราชทานพระบรมราชานุญาตออกเป็นประกาศสำหรับการเก็บภาคหลวงคึกมณฑลชุมพร
และมณฑลนครศรีธรรมราชเป็นเงินบาทสืบไป...."^{๓๔}

กรมราชโลหกิจฯ ในกระทรวงมหาดไทยได้ออกประกาศเปลี่ยนการเก็บ
ภาคหลวงจากเงินเหรียญเป็นเงินบาทในมณฑลชุมพร และมณฑลนครศรีธรรมราชก่อน
ตามประกาศฉบับลงวันที่ ๑๔ มกราคม ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖) ต่อมาก็ได้ประกาศ
ในมณฑลภูเก็ต โดยประกาศฉบับลงวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๙)^{๓๕}

๒) การยกเลิกเก็บค่าภาคหลวงคึกบางอย่างอันนอกเหนือไปจากที่
พระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ได้กำหนดไว้

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง
ราชานุภาพทรงใ้หมายสกอต เจ้ากรมราชโลหกิจฯ ออกไปตรวจราชการเหมืองแร่ใน
มณฑลภูเก็ต เมื่อกลับมาแล้วนายสกอตได้ทำรายงานกราบทูลชี้แจงว่า การเก็บภาคหลวง

^{๓๔} "ลายพระหัตถ์ที่ ๕๕/๔๗๑ ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวง
มหาดไทย กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒ มกราคม
รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๒" ข่าวสารโลหกิจ, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๖ (มิถุนายน ๒๕๐๕),
หน้า ๔๖ - ๔๗

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗

คืบกที่รัฐบาลเก็บจากลูกค้า เมื่อเอาคืบกไปจำหน่ายต่างเมือง ยังเก็บไม่ถูกต้องตามพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ ควรแก้ไขให้เป็นระเบียบสำหรับการเก็บภาคหลวงในประเทศให้เป็นอัตราที่แน่นอน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงทรงมีคำสั่งให้พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต ไต่สวนการเก็บภาคหลวงคืบกในมณฑลภูเก็ตอีกทีหนึ่ง แล้วทำรายงานถวายทูลตามรายงานของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ปรากฏว่าในมณฑลภูเก็ตมีค่าภาคหลวงที่นอกเหนือไปจากที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติ ๔ อย่างด้วยกัน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระดำริว่าควรจะยกเลิกการเก็บภาคหลวงต่าง ๆ นั้นเสีย คงเก็บแต่ค่าภาคหลวงตามพระราชบัญญัติที่กำหนดไว้คือ (๑) ค่าภาคหลวงคืบก (๒) ค่าคีตราคืบก (๓) ค่าเผา และ (๔) ค่าตัว ให้เหมือนกันทุกมณฑล เมื่อได้ปรึกษากับกระทรวงพระคลังฯ ก็เห็นชอบด้วย ครั้นมีหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว กรมราชโลหกิจฯ จึงได้ออกประกาศยกเลิกค่าภาคหลวงอันไม่ได้กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ ซึ่งมีทั้งหมด ๔ อย่าง ในมณฑลภูเก็ตเสีย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๕^{๓๖}

๓) การตั้งอัตราค่าธรรมเนียมต่าง ๆ

ตามความในมาตรา ๔๒ แห่งพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ ร.ศ. ๑๒๐ กำหนดไว้ว่า เสนาบดีมีอำนาจที่จะตั้งกฎเพื่อกำหนดอัตราค่าธรรมเนียมต่าง ๆ ที่ยังไม่ได้กำหนดไว้ในพระราชบัญญัตินั้น เพราะฉะนั้นใน พ.ศ. ๒๔๔๖

^{๓๖} "ลายพระหัตถ์ที่ ๕๐.๖๑ ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๑๕ มกราคม ร.ศ. ๑๒๐; ชาวสารโลหกิจ, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๖ (มิถุนายน ๒๕๐๕), หน้า ๓๘ - ๓๙

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงได้ทรงตั้งอัตราค่าธรรมเนียมการทำเหมืองแร่ขึ้นใหม่รวมทั้งหมุด ๑๑ รายการ ซึ่งมีรายละเอียดอยู่ใน "ประกาศกำหนดค่าธรรมเนียมทำเหมืองแร่"^{๓๗)}

สำหรับค่าธรรมเนียมการร่อนหาแร่ นั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระดำริว่า ไม่ควรเก็บทดมนต์ไป เพราะบางมณฑลมีแร่ น้อย ราษฎรหาแร่ได้ไม่พอกับเงินที่เสียค่าใบอนุญาต รัฐบาลจะเก็บเงินค่าธรรมเนียมการร่อนแร่จากราษฎรตามความที่ระบุไว้ในหมวดที่ ๓ ของพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่โดยทั่วไปแล้ว บรรดาราษฎรที่หาเลี้ยงชีพด้วยการร่อนหาแร่ก็จะพากันเลิกร่อนหาแร่ เพราะเกรงว่าจะหาเงินมาไต่ไม่พอให้ค่าธรรมเนียมใบอนุญาต เป็นการลำบากแก่ราษฎร เพราะฉะนั้นพระองค์ท่านจึงได้ทรงแก้ไขเพิ่มเติมความในหมวดที่ ๓ ซึ่งว่าด้วยการขออนุญาตร่อนแร่ของพระราชบัญญัตินี้ใหม่ให้มีความชัดเจน คือทรงเอาข้อความที่ว่า "ความในหมวดนี้ให้ใช้แต่ในท้องที่ซึ่งเสนาบดีได้ประกาศให้ใช้โดยฉะเพาะ" รวมเข้ากับความในหมวดที่ ๓ ได้ความดังนี้ "หมวดที่ ๓ ว่าด้วยการขออนุญาตร่อนหาแร่ ความในหมวดนี้ให้ใช้แต่ในท้องที่ซึ่งเสนาบดีจะได้อำนาจประกาศให้ใช้โดยฉะเพาะ" รวมเข้ากับความในหมวดที่ ๓ ได้ความดังนี้ "หมวดที่ ๓ ว่าด้วยการขออนุญาตร่อนหาแร่ ความในหมวดนี้ให้ใช้แต่ในท้องที่ซึ่งเสนาบดีจะได้อำนาจประกาศให้ใช้โดยฉะเพาะ" และตำบลซึ่งประกาศใช้พระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่หมวดที่ ๓ ได้ มีอยู่ ๔ ตำบล คือ (๑) ตำบลโคกลอย อำเภอตะกั่วทุ่ง แขวงเมืองพังงา มณฑลภูเก็ต (๒) อำเภอโต๊ะโมะ แขวงเมืองระแงะ บริเวณเจ็ดหัวเมือง (๓) ตำบลบางสะพาน อำเภอกำเนนคนพคุณ มณฑลชุมพร และ (๔) อำเภอพนัสนิคม แขวงเมืองชลบุรี มณฑลปราจีน ซึ่งได้ออก

^{๓๗)} "ประกาศกำหนดค่าธรรมเนียมทำเหมืองแร่" ข่าวสารโลกกิจ ฉบับที่ ๖

ประกาศให้เก็บค่าธรรมเนียมใบอนุญาตร่อนแร่พระราชกรณียกิจในตำบลดังกล่าวเมื่อวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๖^{๓๘} การที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่หมวดที่ ๓ นี้ แสดงให้เห็นว่า พระองค์ท่านทรงสนพระทัยในการทำมาหากินของประชาชนชาวไทย และทรงมุ่งหวังที่จะส่งเสริมให้ราษฎรได้ประกอบอาชีพด้วยความผาสุก

๔) การทำนุบำรุงมณฑลภูเก็ต

การทำเหมืองแร่ก็มีปัญหาการ เมืองระหว่างประเทศเข้ามาแทรกแซง ทั้งนี้เพราะบริเวณที่ทำเหมืองแร่มากอยู่ในภาคใต้ของประเทศไทยซึ่งอยู่ติดกับทางตอนเหนือของมลายู เมื่ออังกฤษได้มลายูแล้วก็มีผลประโยชน์ที่จะมีอำนาจครอบครองดินแดนของไทยที่อยู่ทางตอนเหนือของแหลมมลายู ปรากฏว่าใน พ.ศ. ๒๔๔๔ ข้าราชการอังกฤษที่สิงคโปร์แสดงความปรารถนาจะรุกรานเขตแดนทางภาคใต้ของไทย แต่รัฐบาลที่กรุงลอนดอนไม่อนุมัติ จึงพยายามหาวิธีที่จะทำให้รัฐบาลอังกฤษต้องยอมตามให้ได้ วิธีแรกก็คือพยายามยุยงให้เจ้าเมืองปัตตานีซึ่งเป็นมลายูเอาใจออกห่างจากไทย จนพระยาตานี (อัชกุล กาเด) หลงเชื่อและทำการแข็งเมืองขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระบรมราชโองการให้จับและถอดพระยาตานี แล้วส่งไปคุมตัวไว้ที่เมืองพิษณุโลก ปัญหาเรื่องเมืองปัตตานีจึงสิ้นสุดลง เมื่อเหตุการณ์ไม่เป็นไปดังที่คิดไว้ ชาวอังกฤษที่สิงคโปร์ก็ยุยงหนังสือพิมพ์ในสิงคโปร์และบีบบังคับออกจรรยาผู้ทำเหมืองแร่ซึ่งอยู่ในบังคับอังกฤษให้โฆษณากล่าวโทษรัฐบาลไทยอยู่เนือง ๆ ว่า คนใน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๓๘} "ลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ กราบบังคับมณฑลถวายรายงานของกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา วันที่ ๒๖ เมษายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๑; ชาวสารโลหกิจ, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๖ , หน้า ๔๓ - ๔๔

บังคับอังกฤษซึ่งทำการชุกแรมอยู่ที่มณฑลภูเก็ต ไม่ได้รับการทำนุบำรุงเป็นการตอบแทนที่
 ของเสียเงินค่าภาษีอากรให้กับรัฐบาล เพราะรัฐบาลเอาเงินไปใช้จ่ายในราชธานี
 เสียหมด^{๓๘} เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ทรงทราบเรื่องนี้เขาก็ทรง
 มีพระราชดำริว่าการที่คนอังกฤษกล่าวโทษเช่นนั้นก็มีส่วนที่เป็นความจริงอยู่บ้าง ถ้าทาง
 รัฐบาลไทยไม่คิดจัดการแก้ไขก็จะเป็นการเปิดโอกาสให้ฝรั่งเห็นชอบกพรองของไทย
 มากขึ้น เป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องแก้ไขอย่างยิ่ง จึงทรงปรึกษาเรื่องนี้กับสมเด็จพระ
 กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลว่า
 การที่จะต้องแก้ไขก็คือ ต้องทำนุบำรุงเมืองภูเก็ต เช่นทำถนน และจัดการนคราทรตาม
 อย่างเมืองป็นิ่งเท่าที่จะสามารถทำได้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงเห็นชอบด้วย
 พระดำรินี้ แต่การจับบำรุงบ้านเมืองดังกล่าวจำเป็นต้องใช้เงินมาก แต่กระทรวง
 พระคลังมหาสมบัติไม่มีเงินจะจ่ายให้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงปรึกษ
 กับพระยารัฐานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอซิมบี๊) ข้าราชการบาลมณฑลภูเก็ตเพื่อจะ
 หาทางให้ใครเงินมาใช้จ่ายในการนี้ พระยารัฐานุประดิษฐ์ฯ กราบทูลว่า ตัวท่านมี
 ทางที่จะช่วยเหลือหาเงินมาใช้จ่ายได้ แต่ขอให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
 ทรงทำความตกลงกับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติว่า เงินที่เก็บได้จะเก็บไว้ที่คลังมณฑล
 ภูเก็ต และจะบอกบัญชีใช้จ่ายมายังกรุงเทพฯ ให้กระทรวงพระคลังทราบ แต่เมื่อจะ
 ใช้จ่ายในการใด ๆ ขออนุญาตที่จะไม่ต้องบอกมายังกระทรวงพระคลังก่อนตามระเบียบ
 ของกระทรวงพระคลังที่วางไว้ กระทรวงพระคลังก็ยินยอมตามนี้ และโดยอาศัยข้อ
 บังคับในพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่มาตราหนึ่ง ซึ่งบังคับว่า "ถ้าผู้ทำเหมืองแร่
 ทำให้เกิดเสียหายแก่วัตถุอันเป็นสาธารณประโยชน์ ต้องชดใช้ให้พอแก่ความเสียหาย"

^{๓๘} สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ,
 สำนวนสมเด็จ ภาค ๓ (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๔๙๘), หน้า ๖๒ - ๖๔

นี่เองที่พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ นำมาใช้บังคับในมณฑลภูเก็ต เพื่อหาวิธีที่จะให้ได้เงิน มาใช้บำรุงบ้านเมือง ทั้งนี้ก็เพราะว่าการทำเหมืองแร่ทองกินอาณาบริเวณไปถึงที่อื่น อาจอ้างว่าเป็นสาธารณประโยชน์ เช่นถนนหนทาง หรือลำธาร ตลอดจนทางน้ำที่ ราษฎรโคอากัศย์ไซเป็นต้น แต่ก่อนมารัฐบาลไม่ได้เอาใจใส่เรื่องนี้เท่าใดนัก ตั้งแต่ ชาหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตนำเอาขอบังคับนี้ออกมาใช้อย่างเข้มงวดกวดขัน ปรากฏว่าเมื่อมีผู้ทำเหมืองทำความเสียหายให้กับที่ ๆ เป็นสาธารณประโยชน์ขึ้นเมื่อใด ก็ต้องรีบทำที่สาธารณประโยชน์นั้นให้กลับคืนดีโดยเร็ว และบางครั้งเมื่อมีผู้ขออนุญาต ทำเหมืองในที่อื่นเป็นสาธารณประโยชน์ ชาหลวงเทศาภิบาลก็บังคับให้ขออนุญาตนั้น ทำการแก้ไขหรือป้องกันการเสียหาย เช่น ใหญ่ขุดถนนหรือทำทางน้ำแทนของเดิมเสียก่อน จึงจะลงมือทำเหมืองแร่ได้ เจ้าของเหมืองกลัวว่าจะเสียเวลามากจึงมักขอให้คา ทดแทนเป็นเงิน โดยให้ชาหลวงเทศาภิบาลนำเงินนั้นไปทำการเอง ในที่สุดก็กลายเป็น ประเพณีการให้เงินทดแทนค่าเสียหายของที่สาธารณประโยชน์ อนึ่ง พระยา- รัษฎานุประดิษฐ์ฯ ยังได้ทำถนนหนทางอันเป็นประโยชน์ต่อการขนแร่หลายสาย ดังนั้น บรรดาเจ้าของเหมืองจึงยินดีจ่ายเงินค่าทดแทนให้ เมืองภูเก็ตจึงเจริญอย่างรวดเร็ว มีถนนหนทางอันทันสมัยตัดต่อกันจากตัวเมืองไปถึงตำบลต่าง ๆ ที่มีเหมืองแร่ทั่วทั้งเกาะ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ สามารถสร้างเมืองและบ้านพักข้าราชการได้ใหม่ทั้งหมด โดยไม่ต้องใช้เงินจากกระทรวงพระคลังเลย^{๔๐} ทั้งนี้แสดงให้เห็นถึงพระปรีชา- สามารถของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพในการที่ทรงเลือกสรรผู้ที่มีความสามารถ มารับราชการ จนได้รับผลสำเร็จดังกล่าว

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔ - ๒๕

๕) การส่งเสริมการทำอุตสาหกรรมเหมืองแร่

ในระหว่างที่ไคบังคับบัญชากรมราชโลหกิจฯ อยู่ นั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพได้ทรงส่งเสริมการทำอุตสาหกรรมเหมืองแร่ในประเทศไทยให้เจริญขึ้นเป็นอเนกประการ เช่นการทำเหมืองแร่เชดดีเริ่มมีขึ้นในประเทศไทยเป็นครั้งแรกในสมัยของพระองค์ท่าน กล่าวคือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพเสด็จออกไปตรวจราชการที่มณฑลภูเก็ต และในครั้งนั้นเอง มีฝรั่งชื่อกัปตันไมล์ (Captain Miles) ไคเขามากราบขอร้องขออนุญาตทำเหมืองแร่เชดดีที่บุกโตในอำเภอภูเก็ต สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงมีพระดำริเห็นว่า ถ้าฝรั่งผู้นี้สามารถทำการได้สำเร็จ ก็จะเป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่บ้านเมืองควย จึงควรรีบให้กัปตันไมล์ลองขุดที่บุกโตในอำเภอภูเก็ตได้ กัปตันไมล์เข้ามาทำการขุดเหมืองแร่โดยใช้เรือขุดในอำเภอภูเก็ต และได้กราบขอร้องสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพเสด็จมาทรงทำพิธีเปิดเดินเครื่องเรือขุดแร่ นับเป็นเรือเครื่องขุดลำแรกที่มีไชอยู่ทางแหลมมลายู กัปตันไมล์ทำการได้ผลดี ต่อมาจึงมีผู้เอาเรือขุดขึ้นไปขุดบนบกควย คือขุดสระพื่อให้เรือลอยขุดที่บุกโตไปข้างหน้า เอาดินที่ขุดมาถมข้างหลังตัดค้ำไชจ่ายในการขุดแร่ที่บุกโตเป็นอันมาก เลยใช้เรือขุดที่บุกโตอยู่ทั่วไปในแหลมมลายู ตั้งแต่มีการนำเครื่องจักรมาใช้ในการขุดแร่แล้ว การทำเหมืองแร่เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว สามารถขุดหาแร่ได้เป็นอันมาก และเสียค่าไชจ่ายจางคนงานน้อยลงค่าใส่หุ่ยอื่น ๆ ก็ลดน้อยลงตามควย รัฐบาลสามารถเก็บค่าภาคหลวงที่บุกโตได้มากขึ้นกว่าเดิม^{๕๑} แต่กระนั้นก็มีผลไม่ใช้อย่างไรคือ ทำให้จำนวนผู้คนลดน้อยลงเพราะการ

^{๕๑} สมเด็จพระเจ้าฟากกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, สารานุกรม ภาค ๓ หน้า ๗๐ - ๗๒ และ สำเนาถวายพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๖ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๕, ใน, ประวัติกรมโลหกิจ, หน้า ๑๐๕ - ๑๐๘

ชุกแรงแม่ทองไชแรงกรรมกรมากเหมือนแต่เดิม ส่วนเงินค่าภาษีอากรอื่น ๆ ก็พลอยลดลงด้วย^{๔๒} อนึ่ง เกิดการขายสิทธิการทำเหมืองแร่อยู่ทั่วไป ทั้งนี้เนื่องจากการทำเหมืองแร่ชุกเป็นเหมืองขนาดใหญ่ ทองไข่มุกมาก นายเหมืองซึ่งเป็นชาวจีนมีทุนสู้ฝรั่งไม่ได้ จึงคิดหาวิธีค้ำกำไรกับฝรั่ง คือ ขออาชญาบัตรตรวจแร่จากรัฐบาลแล้วเที่ยวทำการตรวจแร่จนทราบแน่ชัดว่าบริเวณใดบ้างที่มีแร่อยู่มาก ต่อไปก็ขอประทานบัตรเพื่อทำเหมืองแร่ในบริเวณที่ทองการ แต่กลับขายสิทธิการทำเหมืองแร่ให้กับฝรั่งควยราคาแพงโดยที่ตนเองไม่ต้องการชุกแรงแต่อย่างใด วิธีการเช่นนี้มีอยู่ทั่วไปในเขตลพบุรีใต้ในตอนปลายรัชกาลที่ ๕ เป็นเหตุให้กรมราชโลหกิจฯ ต้องหาวิธีแก้ไขในเวลาต่อมา^{๔๓}

แม้ว่ากรมราชโลหกิจฯ จะได้ดำเนินการให้เป็นระเบียบแบบแผนตามเยี่ยงอารยประเทศทำกันแล้ว แต่ก็มีปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากการทำเหมืองแร่นานาประการ เช่น ปัญหาเรื่องการขอสิทธิการทำเหมืองแร่ ในการอนุญาตให้คนหนึ่งผู้ใดดำเนินการทำเหมืองแร่นั้น กรมราชโลหกิจฯ จะต้องพิจารณาอย่างถี่ถ้วนจึงจะอนุญาต เพราะการทำเหมืองแร่เป็นเรื่องใหญ่ ถ้าไม่สำรวจให้แน่ชัดเสียก่อนแล้วอาจจะขาดทุนมากถึงกับต้องหยุดกิจการกลางคันก็ได้ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ชาวต่างประเทศพากันเข้ามาขอสิทธิทำเหมืองแร่มาก สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงมีหลักการว่า การอนุญาตให้ชาวต่างประเทศทำเหมืองแร่มีปัญหาหลายอย่างจึงทรงกำหนดจำนวนเงินทุนไว้มาก หมายความว่าผู้จะทำเหมืองแร่จะต้องแจ้งจำนวนเงินทุนให้กรมราชโลหกิจฯ

^{๔๒} สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงมีหลักการว่า การอนุญาตให้ชาวต่างประเทศทำเหมืองแร่มีปัญหาหลายอย่างจึงทรงกำหนดจำนวนเงินทุนไว้มาก หมายความว่าผู้จะทำเหมืองแร่จะต้องแจ้งจำนวนเงินทุนให้กรมราชโลหกิจฯ

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕ - ๘๐

ทราบเสียก่อน ถ้าบริษัทใดมีเงินทุนมาก กรมราชโลหกิจฯ ก็จะอนุญาตให้ทำได้ตาม
เงื่อนไขที่วางไว้ ทั้งนี้เป็นการป้องกันมิให้เกิดผลเสียทั้งฝ่ายผู้อนุญาตและผู้อนุญาต^{๔๔}
และโดยเหตุที่มีผู้ดำเนินการทำเหมืองแร่ เป็นคนในบังคับของต่างประเทศอยู่ควย
การวางคราวบังคับบัญชาที่ยาก กรมราชโลหกิจฯ ต้องระวางมีใ้การวางคราวบังคับบัญชา
ใด ๆ กระทบกระเทือนไปถึงปัญหาการเมืองระหว่างประเทศควย นอกจากนี้แล้ว
กรมราชโลหกิจฯ ยังต้องระวังปัญหาอื่น ๆ อันเกิดจากการทำเหมืองแร่ อีก เช่น
การทะเลาะวิวาท และการโต้แย้งระหว่างบริษัทเหมืองแร่ การขอลดค่าภาคหลวง
ของบริษัทเหมืองแร่บางบริษัท การซื้อขายสิทธิทำเหมืองแร่ ฯลฯ เป็นต้น และเพื่อ
เป็นการส่งเสริมให้การทำเหมืองแร่ในประเทศไทยเจริญขึ้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาคำรงราชานุภาพก็ทรงขียนยอมผ่อนหนักผ่อนเบาให้กับเจ้าของเหมือง
หลายประการ เช่น ขอมลค่าภาคหลวงให้กับบริษัทที่เพิ่งเข้ามาขอทำเหมืองแร่ใน
ระยะปีแรก ๆ ขอมยกค่าภาษีอากรบางอย่างและค่าเช่าค่าธรรมเนียมให้ตามสมควร
จนกว่าบริษัทเหมืองแร่จะทำงานได้ปรากฏผลแล้ว กรมราชโลหกิจฯ จึงจะเรียกเก็บ
ตลอดจนยกค่าธรรมเนียมร่อนแร่ในบางตำบลดังที่กล่าวมาแล้ว เป็นต้น

พระกรณียกิจที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ได้รับยกย่องว่าทรงมีพระปรีชา
สามารถ และมีความปรารถนาดีต่อก้าวว่า "ไทย" อย่างซัดแจ่งก็คือพระคำริในเรื่อง
ตัวเจ้ากรมราชโลหกิจฯ ดังปรากฏว่าในพ.ศ. ๒๔๕๑ นายเฮนรี จอร์จ สกอต ใด
ขอลาออกจากตำแหน่งเจ้ากรมราชโลหกิจฯ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
คำรงราชานุภาพทรงมีพระคำริเห็นว่าเจ้ากรมราชโลหกิจฯ คนต่อไปควรเป็นคนไทย

^{๔๔} "เรื่องการทำแร่", ข่าวสารโลหกิจ, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๖ (มิถุนายน ๒๕๐๕),

เพราะการทำเหมืองแร่ในแหลมมลายูเกี่ยวข้องกับ การปกครองบ้านเมืองและ เรื่อง การเมืองอยู่มาก ถ้าหากยังคงใหม่ เจริญม พลัดกรรม เป็นชาวต่างประเทศต่อไป กิจการบ้านเมืองต่าง ๆ ก็จะถูกชาวต่างชาติครอบงำเสียหมด บัดนี้ก็มีคนไทยที่มีความรู้ความสามารถในการโลหกิจอยู่บ้างแล้ว ควรจะไต่ส่งเสริมให้ไต่ทำงานใน คานนี้เสียเอง แทนที่จะใช้ชาวต่างประเทศดังแต่ก่อน เพราะเหตุนี้จึงทรงมีหนังสือ กราบบังคมทูลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธฯ ผู้รักษาราชการแทน พระองค์ขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๒ เพื่อถวายคำแนะนำในเรื่องนี้^{๕๕}

องค์

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช มกุฎราชกุมารก็ได้โปรดอนุมัติให้ เป็นไปตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูล ขอมมา เพราะฉะนั้นพระยาศรีสหเทพ (เส็ง วิริยศิริ) จึงได้เป็นเจ้ากรมโลหกิจ ต่อจากมิสเตอร์สกอตระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๑ - ๒๔๕๒ ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อที่จะ เปลี่ยนตัวเจ้ากรมใหม่นี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงเขียนรายงาน ความเห็นในการที่จะจัดราชการในกรมโลหกิจต่อไป เป็นรายงานที่สำคัญมากเพราะ ได้กำหนดอำนาจหน้าที่ของกรมราชโลหกิจทั้งส่วนกลางและสาขา กำหนดเจ้า พนักงานในตำแหน่งคนไทยและฝรั่งไว้อย่างละเอียด ซึ่งพระยาศรีสหเทพได้ดำเนินงาน **กรมพระราโชบายนี้ต่อมา**^{๕๖} นอกจากนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพยังได้ทรง เขียนบันทึกกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฉบับหนึ่ง เป็นบันทึกการทำ

^{๕๕} "หนังสือของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลสมเด็จพระบรม โอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ฉบับลงวันที่ ๕ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖" ใน, ประวัติ กรมโลหกิจ, หน้า ๑๑๑ - ๑๑๒

^{๕๖} ประวัติกรมโลหกิจ, หน้า ๑๑๒ - ๑๑๑

เหมืองแร่ที่น่าอานมาก เพราะมีเรื่องราวการทำแร่และงานของกรมราชโลหกิจฯ ในสมัยที่พระองค์ท่านทรงบังคับบัญชากรมราชโลหกิจฯ อยู่ และยังมีพระดำริเป็นการส่วนพระองค์ในเรื่องบางเรื่องที่น่าจะสำคัญ เช่น การอนุญาตให้ฝรั่งเข้ามาดำเนินการในประเทศไทย เป็นต้น^{๔๗} กรมราชโลหกิจฯ ขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทยมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๕๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ย้ายกลับคืนมาขึ้นต่อกระทรวงเกษตรราธิการตามเดิม

กรมป่าไม้

การตั้งกรมป่าไม้

กรมป่าไม้เป็นกรมซึ่งได้สถาปนาขึ้นภายหลังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยแล้ว ก่อนหน้านั้นการทำป่าไม้จัดทำกันมาอย่างอิสระเสรี ขาดหลักการบริหาร และการควบคุม เพราะยังไม่มีพระราชบัญญัติหรือกฎหมายคุ้มครองป่า การทำป่าไม้ส่วนใหญ่อยู่ในภาคเหนือของประเทศไทย ซึ่งในขณะนั้นยังเป็นดินแดนในครอบครองของแวนแควนต่าง ๆ อันเป็นเมืองขึ้นของไทย ในตอนต้นรัชกาลที่ ๕ ได้เกิดเหตุยุ่งยากเกี่ยวกับการทำป่าไม้ในภาคเหนือ ระหว่างเจ้าผู้ครองนครผู้เป็นเจ้าของป่า กับบรรดาผู้ขออนุญาตทำไม้ซึ่งส่วนมากเป็นชาวต่างประเทศ มีเรื่องเคืองครอนถึงรัฐบาลอยู่เนือง ๆ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสงขลาหลวงในพระองค์ออกไปเจรจาว่ากล่าวและไกล่เกลี่ย

^{๔๗} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, "เรื่องการทำแร่", ชาวสารโลหกิจ, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๖ (มิถุนายน ๒๕๐๕), หน้า ๗ - ๘๑

หลายครั้ง แต่ปัญหาต่าง ๆ ก็ยังไม่มีท่าทีว่าจะยุติลงได้ ทั้งยังอาจจะกลายเป็นปัญหาการเมืองระหว่างประเทศไคควย เพราะเหตุที่ผู้เข้ามาขอทำป่าไม้นั้นส่วนใหญ่เป็นชาวต่างประเทศที่มีอิทธิพลอยู่ในขณะนั้น ควบเหตุนี้รัฐบาลจึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องจัดการแก้ไข และควบคุมการทำป่าไม้มิให้รุกรามยิ่งขึ้น^{๔๘} ครั้นใน พ.ศ. ๒๔๓๘ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงติดต่อกับรัฐบาลอินเดีย ซึ่งในสมัยนั้นเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ ขอเยี่ยมตัวนายเสลด (Mr. H. Slade) ศึกษานาฏการป่าไม้ของพม่ามาทำการตรวจสอบสถานการณ์ป่าไม้ในภาคเหนือ^{๔๙} เมื่อสำรวจเสร็จแล้วนายเสลดได้ทำรายงานเรื่องป่าไม้ในประเทศไทยอย่างละเอียดถวายต่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีใจความสำคัญที่ควรยกขึ้นมากล่าวต่อนึ่ง คือ

๑. การทำป่าไม้ทั้งหมด อยู่ในความยึดถือครอบครองของเจ้านาย เจ้าของท้องถิ่นแทนที่จะได้อยู่ในความดูแลควบคุมของรัฐบาลกลาง และ
๒. การทำป่าไม้เท่าที่เป็นอยู่นั้น ยังไม่อยู่ในระเบียบอันถูกต้อง คือขาดหลักการ เกี่ยวกับการคุ้มครองรักษาป่าไม้ให้อำนวยผลอย่างถาวร"^{๕๐}

^{๔๘} สมเด็จพระบรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ พระยาราชเสนา, เทศาภิบาล, หน้า ๖๕ - ๖๖

^{๔๙} กรีกิต สามะ พุทธิ "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับกรมป่าไม้" ใน, ปาฐกถา เรื่อง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ พระประวัติลูกเสือ, หน้า ๘๗

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘

เมื่อทรงอ่านรายงานฉบับนี้แล้ว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพทรงนำรายงานดังกล่าวขึ้นกราบทูลถวายต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า รัฐบาลควรจัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้น และทำการควบคุมการทำป่าไม้ในประเทศไทยเองโดยตรง ในการนั้นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพรับกระแสพระบรมราชโองการจัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้นในกระทรวงมหาดไทยก่อน^{๕๑}

เพราะเหตุนี้กรมป่าไม้จึงตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ มีนายเสลด เป็นเจ้ากรมคนแรก และได้ดำรงตำแหน่งมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๔๔

พระกรณียกิจของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพที่เกี่ยวข้องกับกรมป่าไม้

เมื่อตั้งกรมป่าไม้ขึ้นแล้ว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพทรงพิจารณาเห็นว่า คำนภานี้ไม้ที่ตั้งอยู่ที่อำเภอสิงห์ จังหวัดชัยนาทซึ่งมีมาแต่เดิมนั้น อยู่ในทำเลที่ไม่เหมาะสม เพราะอยู่ใกล้จังหวัดนครสวรรค์ซึ่งมีผู้คนคับคั่ง และเป็นท้องที่ที่มีการใช้ไม้กันมาก มีไม้ซุงเป็นจำนวนไม่น้อยที่ถูกนำไปใช้เสียก่อนที่จะนำไปผ่านคำนภานี้ ทำให้รัฐบาลได้เงินภาษีน้อยลง จึงโปรดให้ย้ายคำนภานี้มาไว้ที่ตำบลปากน้ำโพ อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นทำเลที่เหมาะสมที่สุด เพราะเป็นจุดที่รวมแม่น้ำสำคัญทั้ง ๔ สายในภาคเหนือ คือแม่น้ำปิง วัง ยม และน่าน บรรดาไม้ซุงที่ล่องลงมาจากภาคเหนือต้องผ่านปากน้ำโพทั้งสิ้น คำนภานี้ไม้ที่ปากน้ำโพเริ่มปฏิบัติงานตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๑ และยังคงมีอยู่จนถึงปัจจุบันนี้^{๕๒}

^{๕๑} สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, และ พระยาราชเสนา, เทศาภิบาล, หน้า ๖๘

^{๕๒} กุริต สามะพุทธิ "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพกับกรมป่าไม้" ใน, ปาฐกถา เรื่อง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ และ พระประวัติคุณเดา หน้า ๑๐๐ - ๑๐๑

ในปลาย พ.ศ. ๒๔๔๓ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงส่งนักเรียนไทยไปศึกษาวิชาการป่าไม้ ณ ประเทศอินเดีย โดยทุนของรัฐบาลเป็นชุดแรกตามคำแนะนำของนายเสลดเจ้ากรมป่าไม้ ทั้งนี้เพื่อเป็นการเตรียมผู้ที่มีความรู้ความสามารถในทางวิชาการป่าไม้โดยเฉพาะไว้สำหรับรับราชการในภายหน้า^{๕๓}

ในส่วนที่เกี่ยวกับราชการของกรมป่าไม้โดยตรงนั้น สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพไต่ทรงมีส่วนช่วยเหลือผู้มีโชน่อย เช่น ทรงแนะนำและช่วยเหลือสนับสนุนพระยามหาอำมาตยาธิบดี (เส็ง วิริยศิริ) ปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยในสมัยนั้น ในการเจรจากับบรรณาจารย์นครฝ่ายเหนือในเรื่องขอโอนอำนาจการปกครองป่าไม้ ให้มาขึ้นกับรัฐบาลกลางโดยตรง "การทำป่าไม้สักให้กระทำได้ก็แต่โดยได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตเท่านั้น และเพื่อทดแทนผลประโยชน์ที่เจ้านายฝ่ายเหนือชั้นต่าง ๆ เคยได้รับอยู่จากป่าไม้ รัฐบาลยอมตกลงจะจ่ายเงินส่วนแบ่งค่าคอกไม้ให้กึ่งหนึ่งของจำนวนที่เก็บไว้ทั้งหมดทุกปีไป ซึ่งในเรื่องนี้ต่อมาได้มีรายละเอียดอัครการแบ่งเป็นเงินค่าคอกไม้กำหนดขึ้นโดยกฎข้อบังคับของกระทรวงมหาดไทย ฉบับลงวันที่ ๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๐"^{๕๔}

อนึ่ง ไต่ทรงสนับสนุนนายเสลดเจ้ากรมป่าไม้ให้ทำการเจรจากลกับบรรณาจารย์ของบริษัทป่าไม้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นบริษัทของอังกฤษ ในเรื่องเกี่ยวกับแบบสัญญาอนุญาตทำป่าไม้ และการวางเงื่อนไขการทำป่าไม้ต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อให้บริษัทป่าไม้เหล่านั้นยอมปฏิบัติตามหลักการของกรมป่าไม้^{๕๕} การที่ทรงเลือก

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓

นายเสลคิให้เป็นผู้เจรจา กับบริษัทต่างประเทศเหล่านั้นนับว่าเป็นการเหมาะสมยิ่ง เพราะเป็นชาวอังกฤษด้วยกัน อาจจะพูดจากตกลงกันได้ด้วยดี เพราะเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่าความสำเร็จของกรมป่าไม้ในสมัยเริ่มแรกขึ้นอยู่กับพระปรีชาสามารถของ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพมิใช่น้อย

พระกรณียกิจที่สำคัญอีกประการหนึ่งของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพอันเกี่ยวกับการป่าไม้ในประเทศไทยก็คือ ไคทรงมีส่วนร่วมและพิจารณาคำเนิ การออกกฎหมาย กฎกระทรวงและกฎข้อบังคับเกี่ยวกับการป่าไม้หลายฉบับด้วยกัน ทั้งนี้เป็นการช่วยให้เจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานอย่างถูกต้องตามหลักเกณฑ์ ใ้มีการสงวน ป่าไม้อันเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญและมีค่ายิ่ง และยังผลให้การทำป่าไม้ดำเนิน ไปอย่างถูกต้องตามหลักวิชาการด้วย ทั้งนี้เป็นต้น

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงสนพระทัยในการสงวนป่าไม้ มาก ดังจะเห็นได้จากข้อความที่ทรงรับสั่งกับบรรดาข้าหลวงเทศาภิบาลตอนหนึ่งว่า

"ในเรื่องนี้ถ้าจะพูดโดยย่อ ก็คือในโลกนี้มีไม้ค่อยลงไปมาก ใน เมืองไทยเราไคตัดไม้ทรุดโทรมเสียมาก ถ้าขึ้นปล่อยให้ค่อยอย่างนี้ ไม้จะหมดไป ทุกที่ อย่างเช่นที่เมืองราชบุรีเอาไม้แดงซึ่งมีราคามาใช้เป็นพื้นถมเหล่า เป็นต้น หนึ่ง ตามความเห็นของผู้ชำนาญเห็นว่า ถ้าตัดไม้มาก กระทบให้ฝนวิปริตไปได้ อยู่นี้ก็จริงอยู่ เพราะมีตัวอย่างที่เมืองน่าน นำไคทวมเมือง ๒ เมือง ซึ่งเห็นได้ว่า เกี่ยวกับการตัดไม้ ถางไร่ คือว่าต้นไม้ใหญ่ไม่มีที่จะกันน้ำไว้ได้ เพราะฉะนั้นจึง ขอบอกให้ทราบทุกมณฑลที่มีป่าไม้วา อยาจะให้ตรวจดูว่า ในมณฑลของตมมีไม้ที่มี ราคาค่านิดใดบ้าง แลการตัดไม้ออกปีหนึ่ง ๆ ประมาณเท่าใด เกินกำลังที่ป่าจะขึ้นได้

หรือไม่ คือว่า ไม่เกิดไม่ทันไม้ที่ตาย ถ้ามีเช่นนี้ จะควรป้องกันอย่างไร เห็นว่า
ทางที่จะรักษาไม้นั้น ทำโคควยห้ามไม่ให้ตัดไม้ใหญ่ทำไรบนเขาเป็นอันขาด ถึง
ราษฎรจะรองเท่าไรก็ไม่ฟัง แต่ถาทำเช่นนั้นแล้ว จะต้องหาที่นำให้ราษฎรโคทำ
อีกอย่างหนึ่ง กำหนดขนาดไม้ ถ้าไม้ที่เล็กขนาดนั้น ๆ ห้ามไม่ให้ตัดฟัน ถ้าขึ้นตัดฟัน
จะต้องจับ"^{๕๗}

การตั้งกรมป่าไม้ขึ้น สามารถขจัดปัญหาข้อยุ่งยากต่าง ๆ ที่เคยมีอยู่
ให้สิ้นสุดลงได้หรือไม่ ปรากฏหลักฐานอยู่ในข้อความที่สมเด็จพระยาคำรงราชานา
ภาพทรงนิพนธ์ไว้ว่า

"เมื่อตั้งกรมป่าไม้ขึ้นแล้ว ถ้าพวกทำป่าไม้เป็นคนในบังคับต่าง
ประเทศขอร้องมาทางกงสุล ขาพเจาก็ทำตามแบบเดิม ซึ่งมีจดหมายถึงกันหลายทอด
คั่งวามาแล้ว ถ้าพวกทำป่าไมมารองขอต่อพวกทำป่าไม้เอง จะเป็นคนในบังคับ
ต่างประเทศหรือในบังคับไทย ขาพเจาก็ให้กรมป่าไม้ส่งเคราะห์เสมอหน้ากัน
ในไม่ช้าเท่าใด พวกชาวต่างประเทศก็เลิกรบกวนทางกงสุล สมัยครมวากล่าวโดยตรง
ต่อกรมป่าไม้หมด กงสุลจะวาก็ไม่ได้ คว้าพวกทำป่าไม้อางว่าเขาไม่ได้เกี่ยวของ
กับการเมือง ทำแต่การค้าขาย อยากรสสะดวกแก่กิจธุระของเขา เขาก็ทำอย่างนั้น
การสงวนป่าไม้และเพิ่มผลประโยชน์แก่แผ่นดินก็ไต่ตั้งพระราชประสงค์ทั้ง ๒ อย่าง
จึงมีกรมป่าไม้สืบมา"^{๕๘}

กรมป่าไม้นี้อยู่ในสังกัดกระทรวงมหาดไทยมาแต่เริ่มสถาปนาจนถึง
พ.ศ. ๒๔๖๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้โปรดย้ายมาสังกัด

^{๕๗} ยรรยง ชินะโชติ, "คู่มือร่างรากฐานงานป่าไม้", วนสาร ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๓,
(กรกฎาคม - กันยายน) ๒๕๐๕), หน้า ๑๔๔

^{๕๘} สมเด็จพระยาคำรงราชานาภาพ และ พระยาราชเสนา, เทศาภิบาล, หน้า ๖๕

